

De positie Kornwerderzand 1940 - 1985 van militair verdedigingswerk tot museum

Inleiding

Het gereed komen van de Afsluitdijk met de bijbehorende spui- en schutsluiscomplexen bij Den Oever en Kornwerderzand vormde één van de grootste Nederlandse waterstaatkundige werken van voor de Tweede Wereldoorlog, een prestatie die op gepaste wijze werd gevierd. De Zuiderzee was hiermee ingedamd en geworden tot het IJsselmeer, waarin grootse landaanwinningsprojecten in de vorm van nieuwe polders gepland waren. Bovendien was er een aanzienlijk kortere verbindingsweg ontstaan tussen Holland enerzijds en Friesland en Groningen anderzijds, daar over de dijk een autoweg liep en voorts de aanleg van een spoorwegverbinding geprojecteerd was. De militaire autoriteiten waren echter niet onverdeeld enthousiast over de verworvenheden van de nieuwe dijk, die in handen van een vijand een uitstekende toegangsweg vormde tot zowel de Helderse marinebasis en de Vesting Holland als de provincies Friesland en Groningen. Bovendien moesten de sluizen, vanwege het belang dat deze hadden voor de inundaties van het Oostfront van de Vesting Holland (uitlaatmiddel ter neutralisering van het overvoeren van de inundaties ten noorden van de Lek in verband met de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal en inlaatmiddel, zolang het IJsselmeer niet gereed was) beschermd worden. Vandaar dat van Defensiezijde reeds in het planningsstadium van de dijk sterk werd aangedrongen op compenserende maatregelen ten behoeve van de landverdediging. Deze werden bij wet van 29 juni 1925 gelast, waarbij tevens werd bepaald dat de uitgaven, die voortvloeiden uit de aanleg van werken en overige voorzieningen, geheel ten laste zouden worden gebracht van het Zuiderzeefonds. Op de totale begroting van de aanleg van de Zuiderzeewerken, die ondermeer aanzienlijke bedragen tot schadevergoeding wegens inkomstenderving van Zuiderzeevissers omvatte, was het voor defensie-doeleinden benodigde bedrag van grofweg f 5 miljoen voor de bouw van kazematten geen onoverkomelijke post. Zodoende werden de beginselen van inrichting van de benodigde verdedigingswerken niet of nauwelijks gehinderd door de, het toenmalige Defensie-apparaat zo eigen, beperkingen van budgettaire aard, vastgesteld door de hiertoe speciaal ingestelde 'Zuiderzee Commissie voor Defensie Belangen', onder voorzitterschap van de Chef van de Generale Staf. De nadere uitwerking van de kazemat-ontwerpen geschiedde door de zorg van de Inspecteur der Genie, terwijl de luitenant-kolonel der Genie Van Dooden, onder toevoeging van de kapitein der Genie E. S. Zeevenhoven, belast werd met de uitvoering van de werken.

Wording van het verdedigingsconcept

Uitgaande van de verwachting dat de sluizen nabij het eiland Wieringen en een werkhaven bij Den Oever zouden worden aangelegd, werd aanvankelijk in januari 1920 een verdedigingsconcept uitgewerkt en later nog enigszins aangepast, dat alleen in een sterk uitgebouwd bruggehoofd op Wieringen voorzag. De permanent in te richten stelling op Wieringen zou bestaan uit een steunpunt voor 1/4 compagnie infanterie aan de mond van de werkhaven en een samenstel van geschutopstellingen, magazijnen, schuilplaatsen etc. op de afsluitdijk en ter bestrijking van de havendammen. Om te beletten dat schepen tot op korte afstand de sluizen zouden naderen was zelfs in de opstelling van enkele kanonnen van 15 lang 45 op spoorwegaffuit voorzien. In 1928 was dit ambitieuze plan verlaten en nam de Commandant

van de Vesting Holland genoeg met een afgeslankt bruggehoofd, bestaande uit een achttal kazematten. Tezelfdertijd werd een tweede verdedigende opstelling voorzien nabij Kornwerderzand, toen een tweede sluizencomplex aldaar in de plannen van Rijkswaterstaat was opgenomen. Vanwege de aanleg van een tweetal kleine vluchthavens, respectievelijk gelegen aan de Waddenzee- en IJsselmeerzijde ter hoogte van Breezand, werd in 1929 eveneens de bouw van permanente verdedigingswerken overwogen, doch op 29 september besloot de Minister van Defensie hiervan af te zien.

Afgezien van enkele varianten in samenstelling, opstellingsplaats, schootsvelden en bewapening werd in 1931 besloten tot de bouw van een tweetal verdedigende stellingen, elk bestaande uit een aantal zware gewapende betonkazematten (Bunkers), gelegen op plateaus en strekdammen te Den Oever en Kornwerderzand.

Het kazematontwerp

Met betrekking tot de uitvoering van de te bouwen kazematten is eveneens een ontwikkeling in een aantal stadia te onderscheiden. Zo werd aanvankelijk afgezien van bescherming tegen vuur van zware artillerie, daar slechts licht landingsgeschut verwacht werd en een bescherming tegen de uitwerking van het vuur van mortieren, infanterie- en mitrailleurvuur voldoende werd geacht. Bij de latere concipiëring van de kazematontwerpen werd echter als uitgangspunt aangenomen dat de kazematten van alle zijden artilleriesvuur zouden kunnen verwachten, doch dat dit het minst waarschijnlijk was uit zuidwestelijke richting en het meest waarschijnlijk uit noord-oostelijke richting. In verband hiermee werd de ligging van de kazematten zodanig vastgesteld, dat de toegangen naar het zuid-westen gekeerd waren. Vanwege de weerloosheid van de kazemattenlinie tegen beschieting met védragende artillerie en luchtbombardementen werd gekozen voor een grote passieve sterkte door het toepassen van zware dekkingen.

In de ontwerpen was afgezien van de opstelling van zware artillerie en een stelselmatige bestrijding door zware mitrailleurs naar alle zijden, vanwege de steun van de Koninklijke marine, zodat kon worden volstaan met de bestrijking van de voornaamste delen, als het acces, de bruggen, de sluizen etc. door enfilierend mitrailleurvuur, terwijl voor de bestrijding van gepantserde voertuigen modern antitank-geschut werd opgesteld.

Het voorlopig ontwerp van de kazematten voor de posities van Den Oever en Kornwerderzand kwam in 1928 gereed en vertoonde de kenmerken van de ontwerpgrondslagen van het bouwvoorschrift 'Voorschrift Inrichting van Stellingen (V.I. S.), de bouw van zware gewapend betonschuilplaatsen, deel VII'. Vanwege de eerder vermelde ontwerpvarianten kon het opstellen van de definitieve bestekken pas eerst medio 1931 plaatsvinden. Daarna werd er met grote voortvarendheid gewerkt, zodat er bij Kornwerderzand in december 1932 al zes kazematten, alle deel uitmakende van de eerste linie, gereed waren, terwijl de overige werken aldaar op dat tijdstip nog in verschillende bouwstadia verkeerden. De bouw van de werken van de stelling van Den Oever hield hiermee ongeveer gelijke tred.

De definitieve kazematontwerpen weken af van die van het V.I.S., ondermeer in de positionering van inwendige ruimten, dekkingsdikten, de aanwezigheid van open mitrailleurpostelingen achter betonnen borstweringen, de uitvoering van het staalwerk en het voorkomen van afgeronde hoeken. De locatie van de kazematten op langs het dijklichaam gelegen plateaus en strekdammen was in hoge mate bepalend voor de individualisering van de kazematontwerpen, waarbij rekening diende te worden gehouden met de waterstaatkundige eisen. Het resultaat was een unieke synthese tussen een waterstaatkundig werk en een verdedigingslinie.

Standaardisatie werd slechts aangehouden voor muur- en dekkingsdiktes, uitvoering van staalwerk en overige inrichtingen en afmetingen voor bepaalde ruimtes, zodat de ontworpen kazematten onderling grote verschillen vertonen. Het geheel wijkt derhalve nogal af van de in

Nederland gebruikelijke ontwerptraditie, waarvoor nogal eens de verklaring wordt gezocht in mogelijke Franse steun tijdens de ontwerpfasen (de bekende Maginotlinie werd net in deze tijd ontworpen). Zonder concrete bewijzen moet deze theorie echter uiterst voorzichtig gehanteerd worden.

De kazematten van Den Oever waren qua ontwerpgrondslag identiek aan die van Kornwerderzand, doch waren over het algemeen wat lichter uitgevoerd. Korthedshalve wordt voor de verdere technische details en de bouw van de kazematten verwezen naar de bijgevoegde literatuurlijst.

Overzicht van de gebouwde stellingen

a) De stelling bij Den Oever (zie overzichtskaartje).

Aan de oostpunt van Wieringen werden in totaal 13 kazematten gebouwd, die qua constructie aan dezelfde maatstaven voldeden als die aan het Kornwerderzand. De kazematten I tot en met VIII waren gesitueerd op een schoppenvormig plateau, dat doorsneden werd door de autosnelweg en het tracé van de geprojecteerde spoorweg en was gelegen ten noord-oosten van de spuisluizen. Twee van deze kazematten waren uitgevoerd als kanonkazemat, terwijl de overige werken in de stelling bij Den Oever (op XI en XIII na) waren bewapend met zware mitrailleurs, deels in buitenopstellingen. Alle zich op het voornoemde plateau bevindende kazematten bestreken met hun vuur de gestelde hindernissen op de dijk en haar buitentaluds. De tweede linie was gelegen op een plateau dat ingeklemd lag tussen de spuisluizen en de voorhaven van de schutsluis, terwijl kazemat XII zich op de kade aan de zuid-oost zijde van de voorhaven bevond. In totaal bestond de bezetting uit 7 officieren en 211 minderen.

b) De stelling bij Kornwerderzand (zie overzichtskaartje).

De stelling bij Kornwerderzand lag ongeveer vier kilometer uit de Friese kust en bestond uit 16 kazematten, verdeeld over twee linies. De eerste linie was gelegen op een ruitvormig plateau, dat door de autosnelweg en het spoorwegtracé doorsneden werd, alsmede op de strekdammen die deel uitmaakten van het schutsluiscomplex. Op kazemat VIII na, was de hele linie gelegen ten westen van de schutsluis en de voor- en binnenhaven. De tweede linie lag op een plateau ten westen van de spuisluizen en bestond uit zes kazematten. Tot haar taak behoorde de bestrijding van door de eerste linie heengedrongen vijandelijke eenheden en het verlenen van rugdekking naar het westen.

In de eerste linie bevonden zich de volgende werken:

- Werk I: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk II: kanonkazemat met 1 antitank-kanon van 5 lang 50 in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk III: machinekamer en hulpverbandplaats zonder bewapening;
- Werk IV: mitrailleurkazemat, tevens commandopost voor de Commandant der verdedigingswerken op het Kornwerderzand met telefooncentrale. Bewapening: 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk V: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk VI: kanonkazemat met twee kanonnen van 5 lang 50 in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk VII: gekazematteerde zoeklichtinstallatie met 1 zware mitrailleur in open opstelling; -
- Werk VIII: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;

- Werk IX: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk XIV: schuilplaats voor personeel van de luchtdoelbatterij.

In totaal waren in de eerste linie dus opgesteld drie kanonnen van 5 lang 50, die ook op veldaffuit buiten de kazemat gebruikt konden worden, 5 gekazematteerde zware mitrailleurs Schwarzlose en 8 dito mitrailleurs in open opstellingen in de grondwerken van de kazematten, danwel achter betonnen borstweringen. NB. In mei 1940 was er nog een marinevuurmond van 5 cm opgesteld in een open opstelling nabij Werk IV.

De tweede linie bestond uit de volgende werken:

- Werk X: mitrailleurkazemat met een zware mitrailleur in de kazemat;
- Werk XI: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- WERK XII: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk XIII: mitrailleurkazemat en hulptelefooncentrale met 1 zware mitrailleur in de kazemat en 1 zware mitrailleur in open opstelling;
- Werk XV: schuilplaats voor personeel van de luchtdoelbatterij;
- Werk XVI: mitrailleurkazemat met 1 zware mitrailleur in de kazemat;
- Werk XVII: remise voor zoeklicht en luistertoestel tl.

In totaal bestond de organieke bezetting van de 16 kazematten van de stelling bij Kornwerderzand uit 7 officieren en 212 minderen. De kanonbedieningen waren afkomstig van het Regiment Kustartillerie. Het Regiment Genietroepen leverde het zoeklichtpersoneel voor kazemat VII en voor de bij elke kazemat ingedeelde draagbare zoeklichten, alsmede een deel van het verbindingspersoneel. De le Compagnie Hospitaalsoldaten fourneerde twee ziekendragers en een sergeant ziekenverpleger. Het overige personeel was afkomstig van de VIII Infanterie Brigade. In het gegeven totaal der bezetting is geen personeel van de luchtdoelbatterij meegerekend, daar deze in 1940 nog niet was vastgesteld. Voor wat de proviandering betreft was gerekend op een sterkte van 80 man, gelijk verdeeld over de stellingen bij Den Oever en Kornwerderzand.

De totale bouwkosten van de stelling bij Kornwerderzand bedroegen volgens de begroting f 2.215.000,-, zonder de kosten voor de bewapening, aanleg van telefoonverbindingen, het aanbrengen van periscopen, schuilplaatsgasmaskers enz. doch inclusief alle gietstalen waarnemingskoepels.

De actieve periode 1936 tot ± 1965

Op 10 mei 1940 waren de volgende officieren ingedeeld:

- C. F. J. Boers, kapitein 21 R.I., Commandant van het verdedigingswerk;
- Q. J. Ham, 1e luitenant 21 R. I. , plaatsvervangend commandant en commandant over de kazematten I, II, III en IV van de eerste linie;
- H. H. P. Kenner, reserve 1e luitenant 21 R.I., commandant over de kazematten V, VI, VII, VIII en IX van de eerste linie;
- A. J. Demesmaeker, reserve 1e luitenant 21 R.I., commandant van de tweede linie;
- B. E. J. Meijer, 2e luitenant der Genie, commandant van het verlichtingspersoneel;
- W. J. IJzereef, reserve 2e luitenant der Kustartillerie, commandant over het artilleriepersoneel;
- L. L. van Geuns, reserve Officier van Gezondheid der 2e Klasse.

Gedurende de mobilisatieperiode ontstond een geheel eigen sfeer onder de bezetting van de stelling van Kornwerderzand, die zich onder meer uitte in een eigen Kornwerderzandlied en een eigen KoWeZa-cabaretgezelschap. Het vertrouwen van de militairen in de kwaliteit van het beton werd niet beschaamd toen de Duitsers op 12 mei 1940 voor Kornwerderzand verschenen. De strijd die toen ontbrandde is genoegzaam bekend (zie de bijgevoegde literatuurlijst); de door de Duitsers vol ontzag gegeven bijnaam Totendamm zegt in dezen genoeg.

Over de geschiedenis van Kornwerderzand tijdens de bezettingstijd is tot op heden weinig concreets bekend. Een tijd lang was er een eenheid van 70 à 80 man van de Kustwacht Kornwerderzand en 16 man Grenzschutz gelegerd. In 1944 werd de stelling Kornwerderzand door de Duitsers verder uitgebouwd en versterkt met luchtdoelopstellingen en enkele zware kazematten met antitankgeschut ter bestrijking van reeds in 1940 onderkende zwakke punten (onder andere een kazemat voor 5 cm KWK (Kampfwagenkanone) op sokkelaffuit in de tweede linie met een naar het westen gericht schootsveld en een kazemat met een naar het oosten gericht schootsveld ter vervanging van het in 1940 aanwezige marinekanon van 5 cm in open opstelling naast kazemat IV). De stelling van Den Oever daarentegen werd niet verder uitgebouwd.

Na de bevrijding werd de stelling Kornwerderzand, inclusief de Duitse bunkers, weer ingepast in het nationale verdedigingsplan. De bewapening werd echter aan de eisen van de tijd aangepast: zware mitrailleurs Vickers, Brenguns, 2' mortieren en 17 pponder antitankkanonnen kwamen in de plaats van de vooroorlogse en Duitse bewapening, terwijl voorts enkele Sherman tanks werden ingegraven. Na de oorlog werd er geen permanente bezetting meer gelegerd, maar wel werden er van tijd tot tijd op Kornwerderzand grote (internationale) oefeningen gehouden.

De wordingsgeschiedenis van het Museum Kornwerderzand

Als gevolg van de nieuwe NAVO-doctrines, die een vooruitgeschoven verdediging in de Duitse Bondsrepubliek inhielden en de voortschrijdende technische ontwikkelingen na de oorlog, verloren de kazemattenlinies in Den Oever en Kornwerderzand hun waarde voor de landsverdediging. In de loop der jaren werden de werken van hun bewapening en grotendeels van hun uitrusting ontdaan en werden de toegangsoeningen dichtgemetseld. Naar aanleiding van de op handen zijnde overdracht van de stellingen van Defensie naar Rijkswaterstaat besloot op 29 augustus 1982 een groep belangstellenden op initiatief van ondermeer het Fries Verzetsmuseum te trachten (een deel van) de historische stelling bij Kornwerderzand voor de sloop te behoeden en de kazematten een museale bestemming te geven. In overleg met Rijkswaterstaat en Defensie werd overeengekomen de zes kazematten, die de zuidelijke vleugel van de eerste linie vormen, in hun geheel te sparen. Dit betreft de kazematten IV, XIV, V, VI en VII, alsmede een Duitse kanonbunker (zie overzichtskaartje).

Een aantal vrijwilligers heeft inmiddels met steun van de Stichting Menno van Coehoorn, diverse overheidsinstellingen en particuliere bedrijven, de restauratie en museale inrichting van de voormalige commandopost (kazemat IV) verwezenlijkt. Op 11 mei 1985, precies 45 jaar na de heroïsche strijd tegen de Duitse invaller, werd tijdens een plechtige bijeenkomst van oudstrijders en genodigden het Museum Kornwerderzand officieel geopend door de toenmalige Chefstaf Landmacht van de Stelling van Den Helder, de kapitein van de Generale Staf I. L. Uijterschout en de weduwe van de in 1942 gefusilleerde 1e luitenant Q. L. Ham, in 1940 plaatsvervangend commandant van Kornwerderzand.

In zijn toespraak memoreerde de heer Uijterschout op onnavolgbare wijze de commandant van Kornwerderzand, de kapitein Boers en herdacht de gevallen in de strijd en het verzet

tegen de invaller. Kornwerderzand is hen tot symbool geworden, waardoor de herinnering aan hun daden en opofferingsgezindheid levend gehouden wordt; het Museum Kornwerderzand heeft hierin een duidelijke functie. Als geschenk aan het jonge museum overhandigde de heer Uijterschout onder andere de originele commandovlag van de Stelling Den Helder, onder welk ressort het verdedigingswerk van Kornwerderzand viel.

De tentoonstelling in de geheel gerestaureerde kazemat IV geeft een overzicht in foto's en voorwerpen van de bouw van de Afsluitdijk, de te Kornwerderzand gebouwde kazematten, het mobilisatieleven en de strijd in de meidagen van 1940. De telefooncentrale, de legeringsruimte der onderofficieren van de mitrailleurruimte zijn zoveel mogelijk weer in hun oorspronkelijke staat gebracht, compleet met de bijbehorende inrichting, waardoor de dagelijkse werk- en leefomstandigheden in de kazematten op indringende wijze in beeld worden gebracht. De Stichting Kornwerderzand heeft na de opening van kazemat IV nog de realisatie van de restauratie en inrichting van de overige genoemde kazematten op het programma staan. Voor wat kazemat XIV betreft is het vrijwel zeker, dat hier een reconstructie van de keuken en het levensmiddelenmagazijn zullen worden gemaakt. Voorts zal aandacht worden besteed aan de Wonsstelling, de Vrijwillige Luchtafweerdienst, het optreden van de Koninklijke marine gedurende de strijd op Kornwerderzand, de techniek van de verdedigingswerken en hun geschiedenis tijdens de Duitse bezetting en de na-oorlogse periode. Het is duidelijk dat er voor de realisatie van het een en ander nog veel werk verzet moet worden, terwijl nog vele benodigde voorwerpen opgespoord moeten worden.

Bezoek

Het Museum Kornwerderzand is op woensdag en op zaterdag geopend van 11.000 tot 16.00 uur gedurende maanden mei tot en met september. Degenen die het museum buiten deze tijden wil bezoeken dient vooraf contact op te nemen met het Verzetsmuseum Leeuwarden, Turfmarkt 13, telefoon 058-133335.

Literatuur

1. Bouwtechnische details

- Denkschrift ueber die Niederlandische Landesbefestigung, Berlin 1941. Rolf, R.: Bunkers in Nederland. Den Helder 1982: blz. 28 t/m 39; ill.
- Rolf, R.: De twintigste eeuw: bouwen in beton. In: Vesting. Vier eeuwen Vestingbouw in Nederland (Uitg. St. Menno van Coehoorn), blz. 127 t/m 150; ill.
- Verbeek, J. R.: Inleidende beschouwing over de verdedigingswerken bij Kornwerderzand. In: Maandorgaan van de Documentatiegroep '40-'45, 20e jg. (1982) nr. 3, blz. 87 t/m 92 en nr. 4 blz. 123 t/m 126; ill.; lig. opg.
- Zeevenhooven, E. S.: De bouwtechnische bijzonderheden van de verdedigingswerken op de Afsluitdijk. Wieringen-Friesland. In: De Ingenieur Nr. 20 (1948) blz. 51 t/m 59; ill.
- Zeevenhooven, E. S.: Gewapend beton in de versterkingskunst gedurende de 2e Wereldoorlog 1939 - 1945. In: De Ingenieur nr. 27 (1948), blz. 41 t/m 49; ill.

2. Algemeen

- Kornwerderzandlied. In: Maandorgaan van de Documentatiegroep '40-'45, 20e jg. (1982), nr. 11, blz. 387.
- Verbeek, J. R.: Het KoWeZa-cabaret. In maandorgaan van de Documentatiegroep '40 - '45, 23e jg. nr. 7/8, blz. 299 t/m 301; ill.

3. De strijd in de meidagen 1940

- Brongers, E. H.: Afsluitdijk 1940. Baarn 1977, 189 blz.; ill.; krtn.; bijl.
- Ebbens, O. en Wijga, E.: Dodendam; de strijd voor en op de Afsluitdijk in de meidagen van 1940. Amsterdam 1947.
- Ham, Q. J.: De verdedigingswerken aan het Kornwerderzand gedurende de oorlogsdagen. In: Militaire Spectator, 110e jg. (1941), blz. 170 t/m 181.
- Jonkers, H.: De gevechten bij Wons en Kornwerderzand. De slag om de Dodendam. In: Bericht van de Tweede Wereldoorlog, deel 3 (1970/75), blz. 371 t/m 372.
- Smid, B. en Linden, P. van der: De verdediging van de Afsluitdijk. In: Militaire Spectator, 110 jg. (1941), blz. 305 t/m 317.
- Stafwerk: De stelling van Den Helder. 's-Gravenhage 1960.
- Uijterschout, I. L.: De Afsluitdijk en de Stelling van Den Helder. In: Militaire Spectator, 149e jg. (1980), blz. 211 t/m 221.
- Verbeek, J. R.: De strijd bij Kornwerderzand (dagboekfragment van Kapitein C. F. J. Boers, Commandant van het verdedigingswerk). In: Maandorgaan van de Documentatiegroep '40 - '45, 21e jg. (1983), nr. 10, blz. 383 t/m 396; ill.

4. De strijd in de meidagen 1940, Duitse visie

- Kuhn, Dietrich: Afsluitdijk hield het tegen Stuka's. In: Friesch Dagblad, 10 april 1965, blz. 3.
- Kuhn, Dietrich: Geschichte des Reiter Regiments I, 1939 - 1941.
- Leixner, Leo: Vom Lemberg bis Bordeaux; Fronterlebnisse eines Kriegsberichters. Munchen 1941, blz. 127 t/m 163.